

A Hajdú-Bihar megyei felnőttképzés történelmi, társadalmi, gazdasági háttere

F. Joó Anikó*

Abstract This study has been written with the aim of providing an overall picture of the historic, social and economic background affecting adult education in Hungary in general and in Hajdú-Bihar county in particular. Based on the literature of the field we have made an attempt to describe and analyse statistical data in order to attract attention to the phenomenon that plays a significant role in adult education and promotes the integration of disadvantaged groups.

The aim was to provide a diagnosis and a starting-point for a project in which Debrecen Reformed University of Theology and the Christian University of Partium were involved. The long term aim of the project was to promote the integration of disadvantaged people in the region, while a more immediate aim was to establish a joint adult education centre which provides further training for adult education experts.

On the basis of these aims in the study the economic, social and demographic characteristics of the region are described. After analysing the marginal situation of the ethnic minority and the disabled, we reveal the distinctive characteristics of adult education and the opportunities of disadvantaged groups. The challenges of adult education, the problem of globality and locality and the significance of lifelong learning are also discussed.

Keywords social • economic • background • disadvantaged groups • adult education

Tanulmányomban a Hajdú-Bihar megyei felnőttképzés helyzetét meghatározó történelmi, társadalmi és gazdasági háttér feltárására és elemzésére vállalkozom. A téma szakirodalmából merítve statisztikai adatok segítségével az országos, illetve regionális mutatók kontextusába helyezve mutatom be azokat az adatokat, amelyek a megye felnőttképzését meghatározzák és jellemzik, illetve azokat a lehetséges megoldásokat, amelyek a felnőttek képzését, a hátrányos helyzet felszámolását, a munkaerő-piaci esélyek növelését elősegítik.

A 90-es évek első felében még úgy tűnt, hogy a harmadfokú képzése a jövő. A 21. század második évtizedének elejére a kérdés differenciáltabb lett. A harmadfokú képzés tömegessé vált és feltűnt a képzésnek egy új fokozata, a felnőttoktatás.¹

* Debreceni Református Hittudományi Egyetem
E-mail: anijo@kfrtkf.hu

A fejlett ipari országokban a gyorsan változó gazdasági, társadalmi, politikai kihívásoknak való megfelelés igénye életre hívta az élethosszig tartó tanulás koncepcióját, amelynek jegyében, intrinzik módon is motiválva, a felnőtt lakosság több mint fele vesz részt évente valamilyen képzésben.²

A felnőttképzés nálunk elsősorban a leszakadók, az elmaradók, szocializációs zavarokkal küzdők felzárkóztatásának a programja, de ennek a területnek egyre inkább fel kell készülnie arra, hogy a már jelen lévő problémák másik elemét is „orvosolni” tudja. Nevezetesen, a „rossz” szakmát, az elhelyezkedésre alkalmatlanná váló, az elhelyezkedést nem biztosító végzettséget korrigálja, kiegészítse az átképzések, továbbképzések útján.

Munkaerő-piaci esélyek

Az egyének munkaerő-piaci esélyeiben az iskolai végzettség a legmeghatározóbb. Az iskolai végzettséggel szoros pozitív kapcsolatban áll a jövedelem alakulása és ugyanilyen szoros, de negatív előjelű kapcsolatban a munkanélküliségi mutatók. A Központi Statisztikai Hivatal adatainak elemzéséből egyértelműen kiderül, hogy a végzettség növekedésével nő a foglalkoztatottak aránya. A 2011-ben országosan foglalkoztatott 3.781.200 főnek csupán 2 ezreléke a befejezetlen általános iskolával rendelkező, míg közel 11%-a, azaz több mint ötvenszerese a befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkező. A szakiskolát vagy szakmunkásképzőt végzettek a foglalkoztatottak közel 30%-át adják, az érettségizettek 34%-ot, a főiskolai végzettséggel rendelkezők 14%-ban, az egyetemi diplomával rendelkezők pedig közel 10%-ban képviseltetik magukat.

Más megközelítésben, míg a befejezetlen általános iskolával rendelkezőknek csupán 11,6%-a volt foglalkoztatott 2011-ben, ez az arány a befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkezők körében 26,9%, több mint kétszerese az előző csoportnak. A szakiskolát vagy szakmunkásképzőt végzettek, illetve érettségizettek foglalkoztatási aránya közel hatszorosa, míg a főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezőké hétszerese a 8 általánosnál alacsonyabb végzettségűeknek. Mindkét megközelítés a befejezetlen 8 általános iskolai végzettséggel és a csupán 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező csoportok marginális munkaerő-piaci helyzetére mutat rá.³ Az alacsony iskolai végzettség gyakran a fizikai munka lehetőségével és alacsony bérekkel jár együtt. A szellemi munka alapfeltételeként jelenik meg az érettségi. Mindennapi tapasztalat, hogy az egyszerű értelmiségi munka betöltéséhez is egyre inkább felsőfokú végzettséget követelnek meg a munkaadók, ami a felsőfokú végzettséggel rendelkezők magas számából adódik.

A statisztikai adatok szerint a nők alacsonyabb arányban találnak munkát, mint a férfiak. 2011-ben a 15-64 éves népesség foglalkoztatási rátájának országos átlaga 55,4% volt, amely a következőképpen oszlott meg a két nem között: férfiak 60,4%, nők 50,4%. Az iskolai végzettség emelkedésével a lakosság körében – az érettségizettek aránya a 2000-es 50,6%-hoz képest 2011-ben 64,4% volt, az oklevelet szerettek aránya pedig ugyanebben az időszakban 17,7%-ról 30,3%-ra növekedett - azok a csoportok, amelyek a tankötelezettség alacsonyabb fokán hagyták el az iskolát, kike-

¹ Kozma Tamás Kozma, Tamás 2000. *Regionális együttműködések a harmadfokú képzésben*. [Educatio füzetek sorozat 227. kötet.] Budapest: Oktatókutató Intézet.

² Belanger, Paul 1999. A felnőttoktatás új politikai környezete. In: *Educatio*, tavaszi szám, 108-114. p.

³ A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf007.html

rültek a munkaerőpiacról. Megjegyzésre méltó, hogy a befejezetlen általános iskolai végzettséggel és általános iskolai végzettséggel rendelkezők között a munkanélküliek aránya annak ellenére, hogy az iskolai végzettség szerinti összehasonlításban a legmagasabb (44,1% és 24,5%), nem olyan kirívó, mint amennyire alacsony a foglalkoztatottak száma. Ez azzal magyarázható, hogy körükben a nyugdíjasok aránya igen magas, akik szintén nem foglalkoztatottak.⁴

A gazdasági, társadalmi fejlődés tendenciájának következménye a társadalom szerkezetének fokozatos átalakulása, a foglalkoztatási struktúra megváltozása, a szolgáltató szféra előtérbe, túlsúlyba kerülése. A gazdaság, a társadalom, ilyen módon történt átalakulása az oktatás átalakulását, a felsőoktatás előtérbe kerülését eredményezte, a felsőoktatás expanzióját hozta magával. A korosztályos ifjúság egyre nagyobb része került/kerül be egyetemekre, főiskolákra.

Magyarországon egyes társadalmi csoportok, elsősorban a romák és a megváltozott munkaképességűek különösen érintettek a munkaerő-piaci hátrányok által, illetve esetükben a hátrányok gyakran halmozottan jelentkeznek. A megváltozott munkaképességűek munkaerő-piaci jelenléte csekély. A mindenkori kormányok támogató szándéka ellenére foglalkoztatásuk számos akadályba ütközik. Mind a munkaadók fogadókészsége, mind a munkafeltételek, mind a munkavállalók mentális felkészültsége gátat képeznek.

A térség gazdasági, társadalmi mutatói. Hajdú-Bihar megye helyzete

Hajdú-Bihar megye az Észak-alföldi Régióban, az ország keleti részén, a román határ mentén helyezkedik el. A megye, a régió kiemelt jelentőségű települése Debrecen, amely az ország második legnagyobb városa, itt él a megye lakosságának közel 40 %-a. A város nemcsak a régió, hanem a Tiszántúl gazdasági, kulturális, szellemi központja. Oktatási intézményei, egyeteme országos jelentőséggel bírnak, több mutató szerint az ország legnagyobb egyeteme. Az oktatási struktúra teljes kiépítettsége jellemző. Egyeteme a város legjelentősebb foglalkoztatója, a diákok száma megközelíti a 30 ezret.

A régióra, a megyére az országban egyedül jellemző, hogy kistérségei közül egyetlen kistérség sem kapta meg a dinamikus fejlődő kategóriába sorolást. A 23 kistérség közül fejlődő 3, felzárkózó 3, stagnáló 8, lemaradó 9. Ezek a számok is jelzik, hogy a régió és benne Hajdú-Bihar megye az ország hátrányos helyzetű területe, különösen a határ menti települések osztoznak a hátrányban, a súlyos és mélyszegénységben. A régiók fejlettsége a kistérségek súlyozott faktorszámára és az egy lakosra jutó GDP szerint a régió az utolsó, a 7. helyen áll a 7 régió között. Hajdú-Bihar megye valamivel enyhíti a negatív képet, mert a kistérségi mutató szerint a 11., az egy főre jutó GDP szerint a 9. helyen áll a 20 megye között. A 2012-es adatok szerint a GDP elmarad az országos átlagtól, annak mindössze 73,1%-a.

A megye a városiasodást illetően fejlettnak mondható. A 82 település közül 21 városi rangú, a városok népességének az aránya meghaladja a 80 %-ot. A települések 12%-a tartozik a régióba, az elmaradott települések 15 %-a, a magas munkanélküliséggel rendelkezők 23 %-a, a mindkét hátránnyal egyaránt rendelkezők 18 %-a.⁵

⁴ A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf002.html

⁵Havasi, Éva. 2010. Az Észak-alföldi régióknak és ezen belül megyéinek főbb jellegzetességei a statisztikai adatok és mutatószámok tükrében. Budapest: Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal.

A megye hagyományosan az élelmiszertermelés és az élelmiszeripar központja volt. Mezőgazdasága a rendszerváltást követően nehéz helyzetbe került, élelmiszeripara jelentős veszteségeket könyvelhetett el, bizonyos ágazatokban teljes mértékben megszűnt, jelentéktelenné vált.

Demográfiai mutatók

A legfrissebb 2012. évi statisztikai adatok szerint a megye lakossága 538.037 fő. Évtizedek óta Hajdú-Bihar megye születési rátája meghaladja az országos átlagot, a halálozási ráta szintén kedvezőbb az országosnál. A kedvező természetes szaporodási mutatók ellenére a népesség fogyása a jellemző. A 2001-es népszámlálás szerint Hajdú-Bihar lakossága 552.998 fő volt. A megye népessége fogy, a kedvező szaporodási mutatók sem elegendők a népesség reprodukciójához. A születésszám ugyanakkor gyakran gazdasági és szociális problémákkal társul. A relatíve kedvező természetes szaporodással szemben a megye vándorlási egyenlege mindig a legrosszabbak közé tartozott. A mutató az 1990-es évek közepén kissé javult, a vándorlási veszteség mértéke a korábbi szintnél kevesebb, mert felére csökkent. Az utóbbi években, megyénkben – a vándorlást is számításba véve – már nincs olyan kistérség, amelynek növekedne a népessége. A népességfogyás leginkább Biharban mondható kritikusnak. Az Észak-alföldi régió, s ezen belül a megye népességének korösszetétele jóval fiatalabb, mint az országos átlag. Hajdú-Bihar megye lakosságának 24,6%-a tartozik a 14-29 éves korcsoportba, tehát a lakosság negyede az ifjúsági korosztályba sorolható. Az Észak-alföldi etnikai szerkezete meglehetősen egyszerű. Nemzeti kisebbségek alig élnek a területen, ugyanakkor jelentős az etnikai kisebbség, a cigányság jelenléte. Hajdú-Bihar délkeleti részén van két román kisebbségi önkormányzat. Hozzávetőlegesen kétezer román nemzetiségű élhet Hajdú-Biharban.⁶

A megye lakossága 552.998 fő a 2001. évi népszámlálás alapján, ebből roma 10.836 fő. A 2001. évi népszámlálás alkalmával országosan 190.046 fő tartotta magát cigánynak. Hajdú-Bihar megyében 10.836 fő, ami az országban élő cigányság 5,7%-át jelenti. Ez az arány csak kevéssel haladja meg a megye egész lakosságának részesedését az ország népességéből (5,4%). Hajdú-Bihar megye a magukat cigánynak vallók arányával nagysága alapján (a megyei népesség egészén belül 2%) 2001-ben a megyék között a 8-9. helyen volt Tolna megyével együtt, aminél jóval többen élnek olyan életkörülmények között és olyan életformában, amelynek alapján környezetük cigánynak tartja őket.⁷ A KSH 2005-ben végzett országos reprezentatív vizsgálata során, amikor a kérdezők azokat tekintették cigánynak, akiket a környezetük annak tart, és nem az önbesorolás, nem az identitás vállalását vették figyelembe, akkor úgy találták, hogy olyan 400 ezer főre tehető a cigányság száma, s ebből 44.200 fő él Hajdú-Bihar megyében. Ezen adatok alapján a megye lakosságának 8,2%-át tartották cigánynak 2003-ban, a megyék sorrendjében az 5. helyet foglalta el. Valószínűsíthető, hogy a Hajdú-Bihar megyében élő cigányság mintegy 50 ezer főt tesz ki, a lakosság 8-9%-t képezi.⁸

Vannak olyan települések, ahol egyáltalán nem, s vannak olyanok, ahol a lakosság lélekszámának 20%-át is meghaladják a cigány lakosok száma. Demográfiai-gazdasági helyzetükre általánosan az országos jellemzők vonatkoznak:

⁶ Hajdú-Bihar megyei ifjúsági SWOT analízis. 2009. Debrecen.

⁷ Az Észak-Alföldi Régió Stratégiai Programja 2007-2013, 2008.

⁸ Hajdú-Bihar megyei önkormányzat szociális szolgáltatástervezési koncepciója felülvizsgálata 2011-2012. www.hbmo.hu/upload/19/1175/Alairtvelegeskoncepcio.pdf

- a nők magas gyermekvállalási hajlandósága (termékenység) magas halandósággal párosul,
- az egész lakossághoz viszonyítva lényegesen fiatalabb a korösszetételük,
- az időskorúak aránya jóval alatta marad a megye/ország egész lakosságra jellemző értékeknek,
- iskolázottságuk jóval alacsonyabb, mint a megyei átlag,
- a gazdasági aktivitás szintje körükben rendkívül alacsony.

A legjelentősebb munkaerő-piaci feszültséggel rendelkező kisebbség a cigánység. Társadalmi mutatóik jóval alatta maradnak az országos átlagnak, többségük bizonytalan, kiszolgáltatott helyzetben, a létminimum alatt él. A roma munkanélküliek aránya közel négyszerese a nem roma munkanélkülieknek. A 2001-es népszámlálás adatai szerint a roma kötődésűek között 10,12% a foglalkoztatott, 11,84% a munkanélküli, 28,04% inaktív kereső, 50% eltartott. Az iskolarendszeren belüli helyzetük az utóbbi két évtizedben nem javult, annak ellenére, hogy az általános iskolai végzettséget megszerzők terén jelentős az előrelépés. Amíg 1971-ben a cigányok 35,9%-a semmilyen iskolai végzettséggel nem rendelkezett, és csupán 12,1%-uk végezte el az általános iskolát, addig 1993-ban ezek az arányok 9,4, illetve 45,6%. A közép- és felsőfokú oktatásban azonban nem tapasztalható javulás a romák helyzetében, sőt a továbbtanulás terén nőtt a cigány – nem cigány távolság, mert az érettségit adó közép-fokú – és újabban a felsőfokú – oktatás tömegessé válása elkerülte a cigányságot. A középfokú oktatás a cigánység körében elsősorban szakmunkásképző végzettséget jelent.⁹ A rendszerváltó kormányok kezdeményezései sem jártak sikerrel, sokkal inkább a társadalom visszautasításában részesültek a jó szándékú, az integrációt szolgáló kezdeményezések, mintsem az elfogadásban. Ezek a feszültséget, a kiszolgáltatottságot nemhogy oldották volna, hanem fokozták. Súlyos gondot jelent a romák nyelvi hátránya, szocializációjuk eltérő volta.

Megváltozott munkaképességűek, fogyatékkal élők

A fogyatékkal élők társadalmi pozíciója rendkívül rossz, a munkaerő-piaci jelenlétük marginális. Elmondható ez mindazok ellenére, hogy az ENSZ és az Európai Unió is kiemelt szerepet tulajdonít a fogyatékkal élők társadalmi integrációjának

A megváltozott munkaképességűeket az 1991. évi IV. törvény a következőképpen határozza meg: „testi vagy szellemi fogyatékos, illetve az, akinek orvosi rehabilitációt követően munkavállalási esélyei testi vagy szellemi károsodása miatt csökkentek”.

Fogyatékosok azok az 1998. évi XVI. törvény szerint: „fogyatékos személy az, aki érzékszervi – így különösen látás-, hallásszervi, mozgásszervi –, értelmi képességeit jelentős mértékben vagy egyáltalán nem birtokolja, illetőleg a kommunikációjában számottevően korlátozott, és ez számára tartós hátrányt jelent a társadalmi életben való aktív részvétel során”. Az ENSZ 1993. december 20-án hozott határozatában úgy fogalmaz, hogy: „a világ tetszőleges országának bármely népességi csoportjában előforduló nagyszámú különböző funkcionális korlátozottság. A fogyatékosok okozója lehet fizikai, értelmi vagy érzékszervi károsodás, egészségügyi állapot vagy lelki betegség”.

A 2001. évi népszámlálás adatai tükrözik a magyarországi fogyatékosok számát. Ebben az értelemben fogyatékos az, aki annak vallotta magát. Az összes létszám,

⁹ Öry, Mária. 2005. *Hátrányos helyzetű csoportok helyzete a munkaerőpiacon*. Budapest: Nemzeti Fejlesztési intézet.

fogyatékoságtól, életkortól függetlenül 577.006 személy. Ebben benne van a mozgássérült, az értelmi fogyatékos, a gyengén látó, a vak, a süketnéma stb. A 15-59 évesek száma 289.529 fő. A legnagyobb létszámot a mozgássérültek teszik ki, közel 210 ezer fő (38%).

Hajdú-Bihar megye lakosságának 5,3 %-a él valamilyen fogyatékosággal, ami valamivel alacsonyabb az országos átlagnál (5,7). A megye minden huszadik lakosa fogyatékos személy.) A fogyatékkal élők 4,84%-a még az általános iskola első osztályát sem végezte el. Minden iskolai végzettséget mutató kategóriában rosszabb mutatókkal rendelkeznek, mint nem fogyatékos társaik. Gazdasági aktivitásukról az mondható el, hogy a nem fogyatékosok gazdasági mutatóinak mintegy negyede. Az aktív fogyatékkal élők között a munkanélküliek aránya kétszerese a nem fogyatékos lakosságénak. A rokkantsági nyugdíjban, baleseti járadékban részesülők aránya közel tízszerese a nem fogyatékosokénak. A legalacsonyabb aktivitási ráták a mozgássérültek-nél, vakoknál, értelmi fogyatékosoknál mutatkoznak.¹⁰

A hátrányos helyzet, hátrányos helyzetű csoportok

A hátrányos helyzet meghatározása rendkívül sokrétű, bonyolult feladat. Az élet szinte minden területén vannak olyan tényezők, amelyek az egyén társadalmi beilleszkedését, szocializációs folyamatát hátrányosan befolyásolják. A fogalmat, bár igen gyakran használjuk, különböző esetekben más-más módon értelmezzük. Az oktatás terén a hátrányos helyzetet általában a következőképpen értjük.

A pedagógia szempontjából hátrányos helyzetű fiatal az, aki a „normál” oktatási-képzési rendszerben bármilyen oknál fogva huzamosan nem tudja teljesíteni az iskola által támasztott követelményeket. Ilyen értelemben ide tartoznak a folyamatosan bukdácsolók, mindazok, akik a megszabott életkorban nem fejezik be általános iskolai tanulmányaikat, akik a szakiskolákból vagy középiskolákból lemorzsolódnak. Ide sorolhatók azok is, akik súlyos hiányossággal rendelkeznek. Hátrányos helyzetűek ezen kívül a sajátos nevelési igényű, azaz különböző fogyatékkal vagy egészségkárosodással élők is.

Szociológiai értelemben hátrányos helyzetűek a rossz családi körülmények között élők, így a rossz anyagi körülményekkel rendelkezők, a család nélkül vagy csonka családban élők, a szenvedélybeteg – alkoholisták, drogfüggők – szülők gyermekei, vagy azok, akik maguk is szenvedélybetegségben szenvednek. Azok a tanulók, akiknek a szüleik alacsony iskolázottságúak, a társadalom által elfogadott normáktól eltérő módon szocializálódnak.

Egészség szempontjából hátrányos helyzetűnek nevezzük a bármilyen fogyatékkal, állandó egészségkárosodással élőket, a mentálisan rossz állapotban lévő tanulókat.

Munkajogi értelemben hátrányos helyzetű minden tartós munkanélküli.

Hátrányos helyzetű térség, település az, amely a 64/2004. (IV.15.) számú, valamint a 240/2006. (XI. 30.) sz. kormányrendelet hatálya alá tartozik.

Akik egyszerre több szempontból szenvednek hátrányt, azokat *halmozottan hátrányos helyzetűeknek* nevezzük.¹¹

¹⁰ Öry, Mária. 2005. *Hátrányos helyzetű csoportok helyzete a munkaerőpiacon*. Budapest: Nemzeti Felnőttképzési intézet.

¹¹ Kerülő, Judit 2000. *Hátrányos helyzetű csoportok és a felnőttoktatás*. Esély 2000 Konferencia konferencia anyaga, www.oki.hu/oldal.php?tipus

A hátrányos helyzet alakulása

A rendszerváltást megelőzően a társadalmi helyzet a kiegyenlítődés felé haladt, legalábbis abban az értelemben, hogy a szegénység létszáma a hetvenes évek végéig csökkent. Történelmi értelemben is siker, hogy a szegények létszáma 700-800 ezer között stabilizálódott. A TÁRKI által végzett társadalmi rétegződésvizsgálat adatai szerint 1999-ben Magyarországon a lakosság 40%-a élt biztonságos vagyoni, anyagi és kulturális körülmények között, őket tekinthetjük a társadalmi, gazdasági és politikai átalakulás nyerteseinek. A társadalom másik 60%-a máról-holnapra él, ők azok a vesztesek, akik számára a társadalmi változások biztonságvesztést, leszakadást, tartós szegénységet okoztak.

1. Családi életciklus hátrányai (legalább három gyereket nevelő háztartások, azok a háztartások, ahol a háztartásfő 40 évnél fiatalabb, gyereket egyedül nevelő szülő háztartások, egyedül élő idős egyének háztartásai)
2. Munkaerőpiac hátrányai (munkanélküli háztartásfővel rendelkező háztartások, tartós munkanélküliség, munkanélküliség halmozódása egy háztartáson belül, alkalmi munkából élők)
3. Regionális egyenlőtlenség (az ország keleti részén élés, tanyán és községekben élés)
4. Képzetségi hátrányok (befejezetlen általános iskola vagy legfeljebb általános iskolai, végzettség, szakmai végzettség hiánya)
5. Etnikai hovatartozás (cigány etnikumhoz való tartozás)
6. Fogyatékkal élők
7. Szegények (ez a csoport, maga is négy elemből tevődik össze: hagyományos és új szegénységből, demográfiai és az etnikai szegénységből)

Ezek közül a hátrányok közül a térség valamennyi lakosát sújtja a térségi elhelyezkedésből eredő hátrány. Ez a hátrány történelmi meghatározottságában jelen van, évtizedekre nyúlik vissza, domináns a rendszerváltást megelőző időszakban is. A szocializmus időszakában a keleti térség elmaradása mellett, a térségen belüli aránytalanságok is jelentősek voltak, a városok, kiemelten a megyeszékhelyek túlsúlyából eredően. A fejlesztési források aránytalansága 7-800 szoros eltérést mutatott. Ez az arány nemhogy javult, hanem romlott a rendszerváltást követően. Elkezdődött a perifériák teljes mértékű kiürülése, gettósodása. Ezen némi változást eredményezett az Európai Unióhoz való csatlakozás, a történelmi központok szerepének újraéledése. Hasonló mértékben érvényes a szegénység, amely e területen élők jelentős részét sújtja.

Iskolázottság

Huzamos ideje folyamatosan növekszik a középfokú és a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők népességben belüli aránya, és egyre kevesebben vannak, akiknek az általános iskola 8. évfolyamánál alacsonyabb a végzettségük. A 15 éves és idősebb népességnek közel kilencetizede elvégezte az általános iskola 8. évfolyamát. Az ennél alacsonyabb iskolai végzettségűek elsősorban a 65 éves és ennél idősebb népességből kerülnek ki. Az ennél fiatalabbak minden korcsoportjában 90 százalék fölötti a legalább általános iskolát elvégzettek aránya.

A 18 éves és idősebb népesség körében a legalább középfokú iskolai érettségivel rendelkezők aránya az 1970. évi 16, majd az 1990. évi 29 százalékról 15 év alatt tizenhárom százalékponttal emelkedett; napjainkban az ilyen korú népességnek valamivel

több, mint kétötöde legalább érettségi bizonyítvánnyal rendelkezik. A középfokú végzettségű férfiak 44, a nők 68 százaléka érettségizett, a férfiak tehát jóval nagyobb arányban választották a szakmát adó, de érettségi nélküli középszintű iskolai oktatást. Érettségivel vagy annál magasabb szintű iskolai végzettséggel rendelkezik Budapesten a 18 éves és idősebb népesség közel kétharmada, a városok ilyen korú népességének fele, a községekének 27 százaléka. Az elmúlt 35 évben a 25 éves és idősebb népességben belül a felsőfokú végzettségűek aránya jelentősen emelkedett, az 1970. évi 4 százalékhoz képest 2001-re megháromszorozódott, 2005-re pedig közel két százalékponttal tovább nőtt. Kiemelkedő a diplomával rendelkezők aránya a fővárosban (28%), legalacsonyabb a községekben (nem egészen 7%).¹²

Mindennapi tapasztalat, hogy magasabb iskolai végzettség birtokában könnyebben el lehet helyezkedni, jobb munkakörülmények közé lehet jutni; az iskolai végzettség emelkedésével szoros negatív előjelű kapcsolatot mutat a munkanélküliség aránya. Az elmúlt évtized felmérései bizonyítják, hogy az ország iskolázottsági szintje javuló tendenciát mutat. A legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők – akik 1980-ban még a foglalkoztatottak többségét alkották – 2001-ben már csak egyötödös részarányt tettek ki. Ezzel együtt minimális szintre csökkent (1%-ot sem ért el) azoknak a foglalkoztatottaknak az aránya, akiknek az általános iskola 8. évfolyamánál alacsonyabb a végzettsége. Az érettségizett foglalkoztatottak részaránya az 1980. évi négyötöddel szemben 2001-ben egyharmadot ért el, a felsőfokú oklevéllel, diplomával rendelkezők aránya ugyanezen időszak alatt 10 százalékponttal növekedett, 2001-ben elérte a 18%-ot. A statisztikai adatokból kitűnik, hogy az általános iskola első osztályát sem végeztek elenyésző számban vannak jelen a társadalomban, az össznépességhez képest 0,5-1%-ot jelentenek. Számukat tekintve a városok vannak kedvezőbb helyzetben, míg a falvak, a kitelepülések kedvezőtlenebben. A régiók tekintetében kifejezetten rossz helyzetű Észak-Magyarország (0,8%), Dél-Dunántúl (0,9%) és Észak-Alföld (1%), legalacsonyabb az arány a Közép-Dunántúlon és Nyugat-Dunántúlon (0,5%). A megyék közül fölényesen „vezet” a végzettség nélküliek arányában Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (1,2%), ugyanakkor magas az arányuk még Borsod-Abaúj, Hajdú-Bihar, Nógrád és Tolna megyében (0,9%), valamint Somogy megyében (1%). Az arányuk jóval alacsonyabb Csongrád, Győr-Moson-Sopron, Vas és Veszprém megyében, ahol a lakosság 0,4%-a sem végezte el az általános iskola első osztályát sem.¹³

Az általános iskolát végeztek tekintetében a fővárosi lakosság áll a legjobb helyzetben, itt a legmagasabb a legalább nyolc osztályt végeztek száma (94,2%), ezzel szemben a községekben ez az arány 83,5%. Régiók tekintetében legalacsonyabb aránnyal Észak-alföld rendelkezik (85%), míg Közép-Magyarország 92,6%-kal az élen áll. Ebből a szempontból is Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a leghátrányosabb megye, ugyanis itt a népességnek mindössze 83,8%-a végezte el az általános iskolát. Az érettségivel rendelkezők arányát nézve is hasonló a helyzet, töréspont van a főváros és a vidék között, a város és a falu között, a falvak kárára. Észak-Alföld itt is a legrosszabban teljesít a régiók közül, 30,9%. A megyék között pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéhez tartozik a legkisebb arányszám. Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy a végzettségi szint legalacsonyabb Észak-Alföldön, a megyék közül pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, Közép-Magyarország és a főváros a leg-

¹² A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján. http://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tab1/tsiir110.html

¹³ Havasi, Éva. 2010. Az Észak-alföldi régióknak és ezen belül megyéinek főbb jellegzetességei a statisztikai adatok és mutatószámok tükrében. Budapest: Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal

magasabb végzettségi szinttel rendelkező térség. További fontos tanulság a városok és a községek közti jelentős mértékű végzettségbeli különbség.¹⁴

Hogyan áll Hajdú-Bihar megye a statisztikák tükrében? Az eddigiekből is látszik, hogy a régió rossz eredményeiért nemcsak Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a felelős. A vizsgált populációkban Hajdú-Bihar megye adatai a következők:

– általános iskola első évfolyamát sem végezte el	0,9%
– legalább nyolc általános végzett	86,3%
– legalább érettségizett	34,0%
– egyetemet, főiskolát végzett	10,8%

A végzettség a munkahely szerzéséhez elengedhetetlenül fontos. A kimutatásokból egyértelműen kitűnik, hogy a nők hátrányos helyzetben vannak, minden esetben kisebb arányban találnak munkát. Megemelkedett azon fiatalok száma, akik iskolai tanulmányaik befejezése után nem találnak munkát. Egy részük a nem tanulók, nem dolgozók arányát növeli, más részük elvándorol a megyéből, a fővárosban vagy külföldön keres munkát. S egyre nagyobb azon fiatalok aránya, akik a felsőfokú diploma megszerzése után szakképesítés megszerzését biztosító iskolát kezd el. S egyre nő azok száma, akik két-három főiskolai, egyetemi diplomát szereznek meg: jobb híján tanulnak. De az önfoglalkoztatók köre is nő.

A mindennapi tapasztalat, de a statisztikai mutatók is jelzik, hogy az iskolázatlanság újratermelődik. S azok körében, akik nem rendelkeznek biztos munkát jelentő tudással, végzettséggel csökken a tanulási kedv. Ezzel szemben a tanulási készség a magasabb iskolai végzettségük körében mutatható ki. Az e tárgy körében kutatást végzők megállapítják: „aligha szorul bizonyításra, hogy a felnőttkori tanulással megszerzhető „papírokra” leginkább a képzettséggel nem rendelkezőknek lenne szükségük. Ugyanakkor, a magyar adatokra végzett korábbi elemzések azt bizonyítják, hogy elsősorban a magasabb iskolai végzettség jár együtt nagyobb tanulási kedvvel: a 13-34 éves szakközépiskolai végzettségűek 9, a diplomások 13, a gimnáziumi érettségivel rendelkezők 15 százaléka tanul tovább valamilyen formában az első iskolai végzettségük megszerzése után. Emellett, leginkább azok a fiatalok tanulnak, akik egyébként is viszonylag jól értékesíthető szakképesítéssel rendelkeznek; és inkább a munkaerő-piaci szempontból amúgy is előnyösebb foglalkozásban dolgozók igyekeznek, illetve tudják munkapiaci helyzetüket a megfelelő képzésben való részvétellel tovább javítani.

Ugyanez a tendencia rajzolódik ki akkor is, amikor azt vizsgáljuk, hogy a 25-64 éves, munkaképes korú populáció egy átlagos napon hány percet fordít tanulásra. Eszerint egyrészt az elmúlt másfél évtizedben némileg megnőtt ez az időmennyiség, másrészt a növekedés üteme a legképzettebb munkavállalóknál volt a legnagyobb, és a szakképesítéssel nem rendelkező munkanélküliek, egyéb inaktív státusúak esetében gyakorlatilag nem volt kimutatható.¹⁵

¹⁴ Havasi, Éva. 2010. Az Észak-alföldi régióinak és ezen belül megyéinek főbb jellegzetességei a statisztikai adatok és mutatószámok tükrében. Budapest: Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal.

¹⁵ Miklósi, Márta. 2010. *Az Észak - Alföld régióbeli felnőttképzési intézmények jellemzői*. Új Pedagógiai Szemle, 2010/5. sz. epa.oszk.hu/00000/00035/000141/pdf/

A felnőttképzést ért kihívások. Megjelent a felnőttképzés piaca

A rendszerváltás első s talán leglényegesebb változása, hogy az addig az állam által meghatározott keretek megszűntek. A piac, az oktatás piaca határozta meg a feltételeket, még akkor is igaz ez, ha megemlítjük, hogy meghatározott feltételeket kellett teljesíteni ahhoz, hogy az egyes szakokat be lehessen indítani. Olyan volt a társadalmi igény a tanulás iránt, olyan volt a feszítő nyomás, hogy szinte az erre illetékes szervek minden kezdeményezést támogattak. A korábban a tanulástól elzárt nemzedékek, illetve a korosztályos ifjúság egyszerre vette célba az oktatási intézményeket. Ehhez társult, hogy az ipari, mezőgazdasági és általában a szakképzés teljesen leértékelődött, szinte csődjellegű állapotba került. A felnövekvő nemzedék szülői nyomásra a továbbtanulásra előkészítő gimnáziumokat választotta. Felsőoktatás kiszélesedésével, esti és levelező tagozatok sokaságának beindításával ad erre választ az oktatáspolitikai. A piac azonban nem valódi piacként működött, mert a kevésbé versenyképes, a kevésbé társadalmi szükségleteket kielégítő szakok ugyanolyan jól működtek, mint a versenyképesek, sőt egyre több jelentkezőt vontak el a perspektívát nyújtóktól.

Amennyiben a felnőttoktatás az önmagával és a vele szemben támasztott igényeket ki akarta elégíteni meg kellett adnia önmaga definícióját. A magyar felső- és felnőttoktatásban hosszú időre nyúlik vissza ez a folyamat. Élen járt a debreceni egyetem. Karácsony Sándor és Durkó Mátyás felfogásában is a nevelés pedagógiára és felnőtt nevelésre (andragógiára) tagolható, a részek szerves egységet képeznek, közöttük az ifjúság nevelése az átmenet. Debrecenben Karácsony Sándor - Durkó Mátyás - Kozma Tamás neve és munkássága jelzi azt a pedagógiai iskolát, amely számára lényegi kérdés, hogy a nevelés kiterjed a teljes emberi életre, az ember élethosszan formálható.¹⁶

A 2002-ben megjelent Felnőttoktatási és -képzési lexikon szerint a felnőttnevelés „A nagykorú és felnőtt ember személyiségének meghatározott célok érdekében folyó, céltudatosan szervezett fejlesztése”, tehát az egész személyiségre vonatkozik, amely szervezett, formális és nonformális folyamatok összessége...” A felnőttképzés „szűkített értelemben... a felnőttek... szakmai kiképzése, továbbképzése és átképzése”. Más jelentése szerint pedig „a személyiség képességeinek, jártasságainak formálására koncentráló nevelés, oktatás, és így a felnőttnevelés része és a felnőttoktatás párja. A felnőttoktatás: „A felnőttnevelés azon területe, amely döntően ismeretnyújtáson és -elsajátításon keresztül valósul meg”, így szoros kölcsönhatásban áll a felnőttképzéssel.”¹⁷

A szocializmusban a jelszó az volt, hogy a kultúra nem áru. A rendszerváltással a kultúra áruvá vált, ezzel együtt a kultúra értékvtáása, leértékelődése, másodlagos értékke válása jellemző. Paradox a helyzet, tekintettel arra, hogy soha nem látott mértékben tanult, tanul a magyar társadalom fiatal és felnőtt tagja. A szocializációs folyamatban az anyagi, gazdasági, kapcsolati-politikai tőke és a kulturális-szellemi tőke társadalmasulása azzal járt Magyarországon a rendszerváltás után, hogy az eleve torz szemléletet, tovább romlott. A kérdésre, hogy a három lényeges tőkeelem közül melyik kettő birtokában szereshető meg a harmadik egyértelmű lett a válasz: a kulturális-szellemi tőke a pótolható, a megvehető, csak kapcsolatok és anyagiak kérdése. Megvehetővé vált a diploma. A zugpiacon, piaca volt, van. Ehhez képest csak fokozati különbség, a legalitás fátyla takarja azt a büntényt, hogy diplomát szerez az is, aki egyébként nem akar. Mert kell a hallgató. Ha ez igaz a nappali képzésre, fokozottan

¹⁶ Juhász, Erika- Szabó, Irma 2010. *Nemzetnevelés-felnőttnevelés-közművelődés*. Debrecen: Csokonai Kiadó.

¹⁷ Felnőttoktatási és -képzési lexikon. Budapest, 2002.

igaz a felnőttképzésre. Bár az is igaz, hogy a tanulás iránt leginkább elkötelezett vékony réteget itt találjuk.

Globalitás és a lokalitás

Lényegi kérdés, hogy milyen ismeretek megszerzése fontos ahhoz, hogy az egyes ember a társadalom hasznos tagjává váljon. Ugyanilyen fontos, hogy az egyén érezze ezt a hasznos szerepét. Minderre az egyén szocializációja ad lehetőséget. A szocializáció intézményeinek értékelése a globalitás lokalitás szűrőjén azt mutatja, hogy lényeges változások játszódtak le. Az idegen nyelv fontossága megnőtt, ezen belül az angol kitüntetett szerepet kapott. A szocializáció intézményrendszerén belül továbbra is meghatározó a család, az iskola, a kortárs csoportok, a munkahely, a tömegtájékoztató eszközök, de egy új elem jelent meg, az internet. A net osztályozza a társadalmat: netokrata elitre és konzum proletárra. A korunk latinját, az angolt nem beszélők rendkívüli hátrányba kerülnek. Ebből adódóan a felnőttek nyelvi képzése kiemelt jelentőségre tehet szert a felnőttoktatásban. A társadalom nem ismerte még fel, nem érzi igazán a nyelvtanulás szükségességét. A lokalitás, a helyi értékek rendkívül fontosak, de igazi értékük csak a globalitás szűrőjén mutatkozik meg.

A gazdaság, a társadalomfejlődés tendenciája — az élethosszig tartó tanulás fontossága

A gazdaság, a társadalom állandó változásának eredményeként a falun élők és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma törvényszerűen csökken, illetve előbb az iparban, utóbb a szolgáltató szférában foglalkoztatottak száma nőtt meg jelentősen. A szakirodalomban a rendszerváltást jóval megelőzően ismert, hogy a gazdasági, társadalmi fejlődés milyen változásokat indukál az oktatás területén, s ennek milyen hatásai lehetnek, vannak a felnőttképzésre. Az első és igazán szembevetendő változás a szolgáltató szféra előtérbe kerülése, a termelésben foglalkoztatottak számának csökkenése, új iparágak megjelenése, amelyek a gazdaság húzóágazataivá váltak. Jellemző a fejlett társadalmakra, hogy a szolgáltató szféra dominánssá vált. Az USA adatai szerint a 20. század elején 10 keresőből még csak 3 van a szolgáltatásban, ez a szám a század hetvenes éveiben 6, majd a nyolcvanas években 7 főre emelkedett. Ennek társadalmi következménye a korosztályos ifjúság többsége a felsőoktatásban tanul, a munkában levők pedig az élethosszig tartó tanulás valamely formáját választják annak érdekében, hogy munkájuk legyen.¹⁸

A magyar társadalom súlyos gondját jelenti, hogy ehhez a felgyorsult folyamat-hoz nem, vagy alig tud alkalmazkodni. Azok a munkanélküliek, akik tartósan váltak munkanélkülivé, nem rendelkeznek azokkal az adottságokkal, amelyek lehetővé tennék számukra az élethosszig tartó tanulást. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy oktatási alapokkal sem rendelkeznek. Közel 1 millió azok száma, akik a régi keretből kikerülve képtelenek arra, hogy az új gazdasági, társadalmi feltételekhez alkalmazkodjanak. Jellemző adat, hogy 1600 munkanélküli között nincs 300 alkalmas munkavállaló egy összeszerelő üzem működtetéséhez. S ez nem egyedi eset az országban.

¹⁸ Szamuely, László 1980. A társadalmi fejlődés tendenciája a fejlett tőkés országokban. Valóság, 1980/7. sz. 1-20.p

Legújabb kihívások: a kreatív iparágak

A valóságos paradigmaváltás sokak szerint akkor történik meg, amikor a kreatív iparágak válnak meghatározóvá a társadalomban. „A kreatív iparágak azon tevékenységek, amelyek gyökere az egyéni kreativitásban, képzettségben és képességekben rejlik, és amelyek képesek a szellemi tulajdon létrehozásán és felhasználásán keresztül jólétet és munkahelyeket teremteni. A kreatív ipart 12 szektor alapján határozták meg, ezek a következők: elektronikus és nyomtatott sajtó, reklám- és hirdetési ipar, film és videó, szoftverkészítés és digitális játéfejlesztés, építészet, könyvkiadás, zene és előadó-művészet, képzőművészet, iparművészet, formatervezés és divattervezés, művészeti és antik piac, kézművesség.”¹⁹

Hajdú-Bihar megyében felnőttképzéssel foglalkozó oktatási hálózatot vizsgálva megállapítható, hogy az Észak-alföldi régióban 2008 szeptemberében 173 akkreditált felnőttképzési intézmény működött. Legnagyobb részük a résztvevők önfinanszírozásával szervezi képzési programjait, ezt követik a pályázati úton nyert források, majd a központi (állami, megyei és helyi önkormányzati) támogatások, illetve a munkáltatók támogatásával szervezett programok. A képzésben résztvevők egyéni motivációja egyértelmű, mivel mind a bérben, mind a presztízsből jelentős előrelépést jelent, és védelmet nyújt a munkanélküliséggel fenyegetett világban. A finanszírozás terén jelentősek a pályázati lehetőségek, így a HEFOP, TÁMOP, TIOP, de ezek mellett minisztériumi források, bankok, cégek alapítványai stb. is megjelennek támogatóként. Bár a felnőttképzést, a leszakadók, az árnyékba kerülők felkarolását, a társadalomba, a munka világába integrálni nemzeti érdeknek tekintik, mégis alacsony az összeg, amit központi forrásból erre a területre fordítanak. „Az iskolarendszeren kívüli felnőttképzésre fordított teljes összeg forrásai jelenleg a GDP egy százaléka alatt maradnak.”²⁰ A felnőttképzés támogatásának államháztartási forrásai a központi költségvetés, a szakképzési hozzájárulás felnőttképzésre elszámolható része, valamint a Munkaerőpiaci Alap (MPA) foglalkoztatási és képzési alap részei (2001. évi CI. törvény 21. §. (1).). Az állam ezekből a forrásokból fedezi a felnőttképzési normatív támogatást.

A fenntartók szerinti számbavétel szerint megállapítható, hogy rendkívül szétaprózott, mert nonprofit szervezetek, alapítványok, felsőfokú intézmények, közoktatási intézmények, magánvállalkozások, cégek is folytatnak képzéseket saját igény kielégítésére.

A kereslet-kínálat kérdéskörében megállapítható, hogy a különböző szerzők és vizsgálataik eltérő eredményeket mutatnak ki. Vannak, akik jelentős piaci hatásról beszélnek, míg mások megkérdőjelezzik ezt. Ezt az eltérést több szempont eltérő időszakban való eltérő alkalmazása és értelmezése eredményezheti, ugyanakkor nem felejtendő el az sem, hogy a rendkívül gyorsan változó piaci körülményekhez a statikus felnőttképzés nem tud alkalmazkodni. Az akkreditáció folyamata, időbeli elhúzó-dása maga gátja a rendkívül gyorsan változó piaci igényekhez való alkalmazkodásnak. Más a társadalmi igény és más az egyéni ambíció — ellentmondanak egymásnak.

Felhasznált irodalom

Az Észak-alföldi Régió Stratégiai Programja 2007-2013, 2008.

¹⁹ Magyar Tartalomipari Szövetség Kreatív Iparágak Platformja, 2006.

²⁰ Nemzeti Munkaügyi Hivatal Szakképzési és Felnőttképzési Igazgatóság. 2006, 10. https://www.nive.hu/index.php?option=com_jumi&view=application&fileid=7&tip=szvk

- Belanger, Paul 1999. A felnőttoktatás új politikai környezete. In: *Educatio*, tavaszi szám, 108-114. p.
- Felnőttoktatási és -képzési lexikon. Budapest, 2002.
- Hajdú-Bihar megyei ifjúsági SWOT analízis. 2009. Debrecen.
- Hajdú-Bihar megyei önkormányzat szociális szolgáltatástervezési koncepciója felülvizsgálata 2011-2012
www.hbmo.hu/upload/19/1175/Alairtvelegeskonceptio.pdf
- Havasi, Éva. 2010. Az Észak-alföldi régióinak és ezen belül megyéinek főbb jellegzetességei a statisztikai adatok és mutatószámok tükrében. Budapest: Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal.
- Juhász, Erika – Szabó, Irma 2010. Nemzetnevelés-felnőttnevelés-közművelődés. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Kerülő, Judit 2000. Hátrányos helyzetű csoportok és a felnőttoktatás. Esély 2000 Konferencia anyaga, www.oki.hu/oldal.php?tipus
- Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf007.html
- Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf002.html
- Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabla/tsiir110.html
- Kozma, Tamás 2000. Regionális együttműködések a harmadfokú képzésben. [Educatio füzetek sorozat 227. kötet.] Budapest: Oktatókutató Intézet.
- Magyar Tartalomipari Szövetség Kreatív Iparágak Platformja, 2006.
- Miklósi, Márta 2010. Az Észak - Alföld régióbeli felnőttképzési intézmények jellemzői. Új Pedagógiai Szemle, 2010/5. sz. epa.oszk.hu/00000/00035/000141/pdf/
- Nemzeti Munkaügyi Hivatal Szakképzési és Felnőttképzési Igazgatóság. 2006, 10. https://www.nive.hu/index.php?option=com_jumi&view=application&fileid=7&tip=szvk
- Óry, Mária 2005. Hátrányos helyzetű csoportok helyzete a munkaerőpiacon. Budapest: Nemzeti Felnőttképzési intézet
- Szamuely, László 1980. A társadalmi fejlődés tendenciája a fejlett tőkés országokban. Valóság, 1980/7. sz. 1-20.p